

Pałac Branickich w Białymstoku. Inwentarze z XVII i XVIII stulecia, t. I, część 1 i 2, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2012, opracowanie i przygotowanie do druku Karol Łopatecki, Wojciech Walczuk, część 1, ss. 295, część 2, ss. 292, ryciny kolorowe i czarno-białe.

Omawiana publikacja jest pierwszym tomem z planowanego, trzytomowego dzieła. Składa się z dwóch, osobno wydrukowanych części. W prezentowanym tomie zebrano i opracowano wszystkie inwentarze z XVII i XVIII wieku dotyczące kompleksu pałacowego w Białymstoku oraz źródła ikonograficzne i kartograficzne.

W części pierwszej, w rozbudowanym Wstępie (s. 9–118) Autorzy zamieścili obszernie omówienie historii Białegostoku i dóbr białostockich, przygotowane na podstawie własnych kwerend, poszerzające znacznie wiedzę o dziejach nie tylko samego pałacu, ale i okolicznych majątności. Dzięki temu znajdujemy tu informacje o właścicielach, zmianach własnościowych, rozwoju tych dóbr, a także o powstaniu miasta Białegostoku i roli Jana Klemensa Branickiego w przeobrażeniu ośrodka w latach 1720–1771. Ponadto Autorzy scharakteryzowali prezentowane tu źródła i zamieścili przyjęte zasady wydawnicze. W głównej partii książki znalazły się dwa inwentarze: „Inwentarz majątku Białystok spisany 20 września 1645 roku” (s. 119–127) oraz „Inwentarz pałacu i ogrodu Branickich (1771/1772)” (s. 128–274).

W części drugiej zamieszczono kolejne źródła dotyczące białostockiej rezydencji: „Inwentarz pałacu i ogrodu Branickich, maj 1775 rok” (s. 9–137) i inwentarz „Stancji oficyny pałacowej z 1796 r.” (s. 139–150). W Aneksie opublikowano natomiast „Inwentarz pierwszego pałacu w Choroszczy z 1757 r.” (s. 151–163) oraz kilkustronicowy tekst autorstwa Jana Glinki, stanowiący „Wstęp do inwentarza pałacu Jana Klemensa Branickiego” (s. 164–168). Znaczną część tej publikacji wypełniają liczne źródła ikonograficzne (jest ich łącznie 45) (s. 170–259) i słownik wybranych pojęć z zakresu architektury, historii sztuki i kultury materialnej, użytych w obu częściach książki (s. 261–269). Każdą z części publikacji opatrzone ponadto obszernymi wykazami literatury: wykorzystanych archiwaliów, źródeł wydanych drukiem i opracowań (cz. 1, s. 275–295; cz. 2, s. 271–292).

W kolejnych tomach Autorzy zamierzają wydać kolejne, późniejsze inwentarze. W tomie II będą to inwentarze pochodzące z pierwszej połowy XIX w., tj. do roku 1841, kiedy to w pałacu utworzono rosyjski Instytut Dobrze Urodzonych Panien. Źródła pisane przewidziane do tej edycji w większości sporządzone zostały w języku rosyjskim. Natomiast w tomie III planowane jest opublikowanie dokumentacji chronologicznie sięgającej do wybuchu I wojny światowej. Będzie ona stanowić zbiór archiwaliów już znanych, lecz uzupełnionych o nowe źródła, odnalezione w granicznych archiwach.

Dotychczas w literaturze przedmiotu funkcjonuje grupa opracowań na temat dóbr białostockich, lecz przez poszczególnych autorów były one omawiane wycinkowo. Dotyczą głównie okresu istnienia nowożytnego miasta. Znacznie mniej informacji zostało opublikowanych o czasach sprzed działalności Jana Klemensa Branickiego. Dotyczy to okresu, gdy Białystok stanowił dobra prywatne, własność rodzin Bakalarzewiczów, Wiesiołowskich, Czarneckich

i wreszcie Branickich, a także gdy stał się królewsczyzną (w latach 1646–1661), którą rozporządzali Władysław IV Waza i później Jan Kazimierz. W okresie nowożytnym zmieniała się również przynależność państwowa dóbr białostockich: do 1569 r. należały do Wielkiego Księstwa Litewskiego, potem, do lat dziewięćdziesiątych XVI w., były w granicach ziemi bielskiej położonej na terytorium Korony, po czym na krótko ponownie znalazły się w granicach Litwy. Ostatecznie po 1646 r. mocą wyroku sądowego przynależały do Korony. Autorzy edycji źródeł próbują także odpowiedzieć na pytanie o okoliczności przekształcenia osady w miasto i szukają przyczyn gwałtownego rozwoju Białegostoku w okresie od lat trzydziestych do siedemdziesiątych XVIII stulecia.

Niektóre źródła zamieszczone w niniejszym tomie zostały już wcześniej wydane drukiem, jednak Autorzy słusznie uznali, że zebranie dostępnych materiałów w jednym wydawnictwie ułatwi pracę nad nimi kolejnym badaczom. K. Łopatecki i W. Walczuk sięgają do oryginalnych materiałów, ponownie je badając; określają ich stan zachowania, poddają weryfikacji z drukowanymi wersjami, ustalają również proces i powody ich powstawania. Niekiedy, jak w przypadku „Inwentarza pierwszego pałacu w Choroszczy z 1757 r.”, Autorzy wskazują, w jaki sposób pierwsza, błędna interpretacja nie w pełni zachowanego źródła może spowodować jej powielanie w kolejnych opracowaniach, mimo kilku późniejszych, dobrze udokumentowanych sprostowań.

Interesujący jest inwentarz pochodzący z 1645 r., który zawiera opis nieistniejącego obecnie zamku Wiesiołowskich. Później, w miejscu siedziby tej podlaskiej rodziny, wzniesiony został przez Branickich pałac. Dokument ten powstał w związku z postępowaniem spadkowym po śmierci Aleksandry Wiesiołowskiej, która otrzymała Białystok jako dożywocie. Dobra białostockie, na podstawie postanowienia jej męża, Krzysztofa Wiesiołowskiego, miały stać się uposażeniem alumnatu w Tykocinie, ale zapis ten nie został potwierdzony przez sejm. W związku z tym siostrzeńcy Wiesiołowskiego starali się o przejęcie majątku i zabiegali o poparcie swoich roszczeń u szlachty ziemi bielskiej na sejmiku przedsejmowym.

Najczęściej analizowanym przez historyków źródłem jest „Inwentarz dóbr wszystkich” z lat 1771/1772, którego wierny odpis zachował się w Archiwum Roskim (znajdującym się przed drugą wojną światową w Wilanowie) i to on stanowił podstawę niniejszej publikacji. Oryginał dokumentu spłonął w 1944 r., ale był przedmiotem badań m.in. Henryka Mościckiego, Zygmunta Dunin-Kozickiego oraz Jana Glinki, który dokonał jego obszernych odpisów. Inwentarz nigdy wcześniej nie był w całości wydany drukiem. Spisano go w celach testamentowych „z natury”, miał zaś stanowić podstawę ewidencji majątku zmarłego hetmana, Jana Klemensa Branickiego. Dzięki drobiazgowości w opisie wnętrza, wyposażenia i otoczenia obiektu jest cennym źródłem do zlokalizowania każdego z opisanych pomieszczeń, a także do poznania gustów i kultury materialnej magnata i jego dworu w XVIII wieku.

Mniej popularnym źródłem jest „Opisanie zupełne pałacu białostockiego” sporządzone trzy lata później, w 1775 r. Badający je Jan Glinka uznał, że nie jest ono zbieżne z inwentarzem z roku 1772. Jednakże porównanie obu, sporządzonych w bliskim czasie źródeł może pomóc w analizie zmian, jakie zaszły w stanie majątku w tym okresie. Jak zauważają Autorzy, edycja tych obszernych źródeł w dwóch osobnych częściach temu ma ułatwić prowadzenie takich badań.

Ostatni, zamieszczony w tym tomie inwentarz dotyczy „Stancji w oficynie pałacowej od sadzawek” a sporządzony został przez Michała Lubowieckiego 1 czerwca 1796 r. Spisano go prawdopodobnie na polecenie Izabeli Branickiej i dotyczył jedynie wybranej części tutejszego majątku. Hetmanowa zobowiązała się bowiem władzom pruskim, że przeznaczy nieodpłatnie część budynków na terenie założenia pałacowego do zakwaterowania urzędników państwowych.

Omawiana publikacja stanowić będzie cenne źródło wiedzy dla badaczy zajmujących się nie tylko dziejami Białegostoku i Podlasia, ale także dla historyków nowożytnej kultury mate-

rialnej. Zestawienie licznych, często dotychczas rozproszonych dokumentów z pewnością przyczyni się do łatwiejszej i lepszej oceny przemian zachodzących zarówno w architekturze, jak i w wyposażeniu białostockiego pałacu. Pozostaje mieć nadzieję, że kolejne tomy tej serii wydawniczej dostarczą równie interesujących informacji na temat tego obiektu, a być może będą też odnosiły się do wyników przeprowadzonych niedawno na terenie założenia pałacowego badań archeologicznych.

W. Bis
